

גלגוליה של חולצה

אם נתבונן בארון בגדים ממוצע, נמצא בו מן הסתם כמה וכמה חולצות. אך אם נתבונן בארון הספרים היהודי המסורתי, לא נמצא בו "חולצות" כלל. רוב שנותיה של השפה העברית עברו עליה בלא המילה חֻלְצָה, עד אשר חידשה ההיסטוריון ואיש הלשון יוסף קלוזנר בשלהי המאה התשע-עשרה. על חידוש זה ועל חידושים אחרים שלו כתב לימים נְכֻדָּנוּ (נכד אחיו) הסופר עמוס עוז בספרו האוטוביוגרפי "סיפור על אהבה וחושך":

בילדותי הערצתי את הדוד יותר מכול על כך שהוא, כך סיפרו לי, יצר ונתן לנו כמה מילים יומיומיות פשוטות, מילים שנדמה היה כי היו קיימות ונפוצות וידועות מאז ומתמיד, וביניהן המילה "ירחון", וביניהן גם "עיפרון", "קרחון", "חולצה", "חממה", "צנים", "מטען", "חדוני" ו"רבגוני", "חושני" ו"מנוף" ו"קרנף".¹

מכיוון שמדובר בחידוש מכיוון, הגיוני לצפות ממנו שיהיה מותאם יפה לתכליתו ושגירונו יהיה נהיר ופשוט. אולי משום כך בחרו מקצת מחברי המילונים העבריים לשלב בהגדרת המילה חֻלְצָה הסבר מניח את הדעת למקורה, או אם תרצו – להיגיון הלשוני העומד מאחוריה: "בגד עליון קצר המגיע עד לחלצים",² "פְּתֻנַת עֲלִיזָנָה הַמַּנְעֶגֶת בְּעֶרְףָּה עַד הַחֻלְצִים",³ "פְּתֻנַת קְצָרָה הַמַּגִּיעָה עַד הַחֻלְצִים".⁴ אם כן, ההסבר המקובל למילה חֻלְצָה הוא שהיא מציינת בגד המגיע עד החלצים, כלומר עד המותניים.⁵ כך או באופן דומה ("בגד המכסה את החלצים") מוסבר גם בחיבורים אטימולוגיים דוגמת מילונו של קליין וספריהם של אשל, שטאל ורוזן.⁶

1. עוז, 2002, עמ' 77.
2. גרזובסקי וילין, תרע"ט.
3. אבן-שושן, תש"ח.
4. כנעני, תשכ"ג.
5. לפי רוב המילונים העבריים **חלציים** ו**מותניים** הן מילים נרדפות. ואף לדעת מי שמבחין ביניהן (לוי, תרצ"ו) מדובר באותו אזור.
6. קליין, 1987, ערך חֻלְצָה; אשל, תשל"ה, עמ' 46; שטאל, תשנ"ט, עמ' 92–93; רוזן, 2011, עמ' 286–287.

אלא שעיון בהצעה המקורית של קלזנר ובגלגוליה מלמד כי הסבר זה הוא רק הסבר שבדיעבד. הוא מותאם לבגד שאנו מכנים כיום בשם "חולצה", אך במקור הוצעה המילה לפריט לבוש אחר.

הבמה הראשונה אשר הציע בה קלזנר את חידושו הייתה ספרו הנודע "שִׁפְתַּי עָבְרָ – שְׁפָה חִיָּה". הספר יצא לאור בשנת תרנ"ו (1896) ונשלח לדפוס שנתיים קודם לכן, בשנת תרנ"ד (1894).⁷ בפרק החמישי "מְלִים מְחֻדָּשׁוֹת" מובאים בין השאר כמה חידושי לשון של המחבר אשר נולדו לדבריו מתוך הרצון המשותף שלו ושל הקרובים לו לדבר עברית: "זה שנים אחדות הננו מדברים עברית תמיד במסבת הקרובים אלינו והשומעים את שפתנו הלאמית, וכמובן אלצנו [=אולצנו] כפעם בפעם לחדש מלים בודדות".⁸ הרשימה הקצרה שלאחר מכן כוללת את החידושים, ולצד כל אחד מהם תרגומו לגרמנית. והינה, למרבה הפלא, נכתב שם כך:

חֻלְצָה Frauenunterrock

המילה הגרמנית Frauenunterrock – מילולית 'חצאית תחתונה של נשים' – מציינת בעיקר תחתונית, כלומר חצאית תחתית הנלבשת מתחת לחצאית או לשמלה; ויש שהיא נרדפת ל-'Unterkleid' ('שמלה תחתונית') ומציינת בגד דומה בצורת שמלה בעלת כתפיות (קומבינזון).⁹ את המילה הזאת הזכיר קלזנר כבר בגרסה הראשונית ביותר של "שפת עבר – שפה חיה" משנת תרנ"ג (1893),¹⁰ אך שם רק טען שראוי למצוא לה חלופה עברית, ולא הציע דבר.¹¹ אם כן החידוש חֻלְצָה לא נועד כלל במקור להוראה shirt כרגיל בימינו כי אם להוראה 'תחתונית'.¹²

7. כך על פי בן משפחתו ההיסטוריון ישראל קלזנר (קלזנר, תשל"ד, עמ' 81).

8. קלזנר, תרנ"ו, עמ' 66.

9. תודה לחברתי קורדליה הסטרמן שסייעה לי בהבנה המדויקת של המונח בגרמנית.

10. קלזנר, תרנ"ג, עמ' 6.

11. במאמר ראשוני זה המילה כתובה בשתי תיבות: Frauen-Unterrock, והיא נזכרת לצד מילים נוספות שהמחבר סבר שראוי למצוא להן חלופה עברית פשוטה ושימושית, רצוי במילה אחת ולא בצירוף.

12. על כך כבר עמד בקיצור נמרץ ישראל קלזנר במאמרו "חלוצי הדיבור העברי בגולה": "מהמלים שהציע יוסף קלזנר להכניסן לשימוש נתקבלו חולוני, שיתוק, [...] חולצה (למה שקוראים עכשיו: תחתונית), בדיה, מנוף, מזרקה ועוד" (קלזנר, תשכ"ה, עמ' 305). בגרסה קודמת של אותו מאמר, שהתפרסמה כשנה קודם לכן ב"לשונונו לעם" (קלזנר, תשכ"ד) באה המילה חולצה בלא כל הערה על שינוי המשמעות שחל בה, ולכן ייתכן שלאחר פרסום המאמר ב"לשונונו לעם" האיר מי מן הקוראים את עיניו בעניין זה. אצל אחרים המילה נזכרת כחידוש של קלזנר בלא ציון משמעה המקורי (ראו למשל איזנשטדט, תש"ג, עמ' 77), וויס אף כתב במפורש: "חֻלְצָה כשמו של אותו הבגד הנקרא כך בדיבורנו היום-יומי, טבע קלזנר" (ויס, 1982, עמ' 75). בעבודת

וכאן המקום להעיר שתי הערות היסטוריות: (א) עד שלהי המאה התשע-עשרה לבשו נשות העולם המערבי בעיקר שמלות שלמות, ולא חולצות וחצאיות נפרדות.¹³ כנראה משום כך נדרשה אז מילה עברית לחצאית תחתונית (שנלבשה מתחת לשמלה) יותר מלבגד שאנו קוראים כיום "חצאית". (ב) המילה חֲצָאִית אכן החלה לשמש בעברית רק למן שנות השלושים של המאה העשרים, כעולה מבדיקה באתר "עיתונות יהודית היסטורית".¹⁴

נחזור להצעה בספרו של קלוזנר. לצד החידוש חֲלָצָה Frauenunterrock יש הפניה להערה, וזה לשונה:

מן "חלץ" חלצים, כי עליהן יושם מלבוש הנשים הזה ואולי משרש זה גם מחלצה והחכם נפתלי קלר (בכורים, II, 187), בהביאו את המלה "בית חליצה", המורה בתלמוד על מקום השדים באשה, מוסיף: אולי משום שחולצות מלבושיהן במקום הזה.¹⁵

הרישה של ההערה ברורה: המילה חֲלָצָה מוצעת לציון פריט הלבוש Frauenunterrock 'חצאית תחתונית' מכיוון שהוא נלבש על החלציים (ואומנם נראה הגיוני יותר לקרוא כך לבגד המושם על החלציים ממש, ולא רק "מגיע אליהם" או "מכסה [גם] אותם"). המשך ההערה – "ואולי משרש זה גם מחלצה" – נועד כנראה לתמוך בהצעה ולהראות שכבר במקרא יש פריט לבוש שאולי נקרא במקור על שם החלציים: מִחְלָצָה (במקרא רק ברבים, מִחְלָצוֹת [ישעיהו ג, כב; זכריה

המוסמך של בן צבי בנושא חידושי קלוזנר המילה חולצה באה בסעיף "מילים שהתקבלו" ולא בסעיף "מילים שהתקבלו בהוראה שונה במקצת" (בן צבי, 1999, עמ' 31). אבינרי (תשל"ח, עמ' 31) אומנם טען בצדק שהמילה חולצה לא נתחדשה לבגד הקרוי כך בימינו, אך הוא סבר (כמו שנראה להלן) שהיא נתחדשה למשמע קרוב מאוד, סוג מסוים של חולצה.

13. ראו למשל קמיני ואחרים, 2012, ערך Skirt.

14. חצאית בהוראה זו נתקצרה מן הצירוף "שמלה חצאית", שהוראתו 'שמלה חצויה', 'חצי שמלה'. בראשית המאה העשרים רווח השימוש בשם התואר חֲצָאִי (בעיקר בנטייתו: חצאית, חצאיים, חצאיות) לציון דבר חלקי, כגון "הצלחה חצאית", "פתרונות חצאיים". שם התואר הזה מוכר עד היום בצירוף "נעליים חצאיות", ובעיתונים מן המחצית הראשונה של המאה העשרים יש גם "מכנסיים חצאיים". בדומה לצירוף "שמלה חצאית", במונחי ועד הלשון פריט הלבוש הזה נקרא פֶּלֶג-שֶׁמְלָה, לצד שֶׁמְלָנִית (ועד הלשון, תרצ"ו). ככל הנראה כבר בשנת 1934 (שנה בלבד לאחר התייעוד הראשון שמצאתי עד כה לצירוף "שמלה חצאית") התקצר הצירוף לחצאית בהפיכת שם התואר לשם עצם. והשוו לשמות העצם תחתונים מן "מכנסיים תחתונים", גלויה מן "איגרת גלויה", מכונית מן "עגלה מכונית", וכנראה גם צוללת מן "אונייה צוללת".

15. קלוזנר, תרנ"ו, עמ' 67 הערה 3.

ג, ד].¹⁶ בסיפה של ההערה – למן המילים "והחכם נפתלי קלר" – קלזנר מזכיר את הצירוף "בית חליצה" המתועד בספרות חז"ל בהוראה 'שדיים, חזה של אישה',¹⁷ ומביא את הצעתו של המשכיל נפתלי קלר כי אזור זה בגופן של נשים קרוי כך משום שהן חולצות בו את מלבושיהן.¹⁸ ייתכן שהצעתו של קלר הובאה כאן רק בהערת אגב בעקבות אזכור המילה המקראית מְחַלְצָה, שכן משתמעת ממנה הצעת גזרון אחרת שלה – לא על שום החלציים אלא על שום חליצת הבגד, כלומר הסרתו.¹⁹ לחלופין אפשר שקלזנר הביא את דבריו של קלר כחזוק נוסף להצעתו חֲלֻצָה תמורת Frauenunterrock: מלבד הרמז שיש בחידוש לחלציים עצמם, יש בו רמז אף להיותם מקום החליצה של הבגד הזה.²⁰

באותה שנה שבה יצא לאור ספרו של קלזנר (שכאמור נמסר לדפוס שנתיים קודם לכן), התפרסמה רשימה דומה של חידושיו בכתב העת "הצבי" – בסוף אחד החלקים של מאמרו "יסודות הַרְחֵבֶת 'שְׁפֵת עֵבֶר'".²¹ ברשימה זו לוו ההצעות

16. אכן זו אחת הדעות בגזרון המילה מְחַלְצָה – "בגד המכסה את אזור החלציים, מסוג המכנסיים", אך יש גם דעות אחרות, למשל מלשון חֲלָץ 'פָּשֵׁט' – "בגדי שרד שאדם פושט אותם בחיי יום יום"; ראו קדרי, תשס"ו, ערך מְחַלְצָה. ויס (1982, עמ' 75 הערה 34) תמה על ביסוס החידוש **חולצה** על **חלציים** ולא על חֲלֻצָה (שופטים יד, יט; שמואל ב ב, כא), אך כאמור הוא סבר שהמילה נתחדשה כבר במקור להוראה המוכרת לנו כיום, ולא שם לב כי ההוראה המקורית של המילה קשורה מאוד לחלציים. מכל מקום, אפשר שהלבוש **חליצה**, המציין במקרא לבוש צבאי כלשהו, תרם להתקבלות המילה **חולצה** בהוראתה המאוחרת. וראו גם ויס, תשל"ד, עמ' 169–170.

17. הצירוף בא במדרש ספרי במדבר בהקשר של אישה סוטה: "ר' יהודה אומר אם היה בית חליצתה נאה לא היה מגלהו" (נשא יא), והוא שונה מן המצוי במשנה (סוטה א, ה), בתוספתא (סוטה א, ז) ובתלמודים (בבלי, סוטה ז ע"א; סנהדרין מה ע"א; ירושלמי, סוטה א, ה [טז ע"א]; סנהדרין ו, ד [כג ע"ג]): "אם היה לבה נאה" – **לב** בהוראה 'חזה, אזור הלב' (השוו שמות כח, כט: "ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחשן המשפט על לבר"). מעניין שהמילה **לב** בהוראה 'חזה' שימשה את קלזנר עצמו בחידוש אחר שלו: לְבָבִית תמורת Ärmelleibchen (אצל קלזנר פעם בכתב Aermelleibchen ופעם בכתב Ärmelleibchen) – כמופיע ברשימת החידושים שלו מעיתון "הצבי" שאזכיר להלן. ב"שפת עבר – שפה חיה" המילה היא לְבָבִית, אך נראה שמדובר בטעות, שכן בשני המקומות נכתב שהיא על משקל עֲשֵׂשִׁית. הכוונה כנראה לגופייה או חולצה פשוטה (Leibchen) בעלת שרוולים (Ärmel 'שרוול').

18. להערה במקורה ראו קלר, תרכ"ה, עמ' 187 בהערה.

19. ראו הערה 16.

20. ושמה הכוונה דווקא לחליצה של מקום מכוסה ומוצנע באישה, בדומה לחליצת שד?

21. הצבי, 8 במאי 1896, עמ' 3 (קטו).

לא רק בתרגום לגרמנית אלא גם בתרגום לרוסית בכתיב גרמני. וכך נכתב בה לענייננו:

חולצה Frauenjacke jubka

המילה הגרמנית Jacke (השוו ז'קט, jacket) מציינת בגד עליון קצר הפתוח מלפנים או שאפשר לפותחו מלפנים באמצעות רוכסן, כפתורים וכדומה. Frauenjacke הוא בגד מסוג זה המיועד לנשים. אם כן התרגום לגרמנית שבעיתון "הצבי" שונה מאוד מזה שראינו ב"שפת עבר – שפה חיה", Frauenunterrock. יתרה מזו: הוא עומד בסתירה מוחלטת לתרגום הרוסי הסמוך לו jubka, שכן המילה юбка (קרי יוֹבְּקָה) פירושה 'חצאית'! ברור אפוא שחלה כאן טעות כלשהי. אולי לעולם לא נדע בוודאות מה בדיוק גרם לה,²² אך נוכל לנסות לשער.

לדעתי, האפשרות הסבירה ביותר היא שקלוזנר שלח לעיתון רשימה בכתב ידו, ושם כתב Frauenrock, אך כאשר פיענחו את כתב ידו הועתקה בטעות המילה ל-Frauenjacke. הסיבה העיקרית להשערת זו היא מה שמצאתי בפרסום אחר של קלוזנר בעניין זה – ספרון קטן פרי עטו, "מילות־הדבור", ובו מילים חדשות ומחודשות שלו ושל אחרים. הספרון יצא לאור באודסה בשנת תרע"ט (1919), יותר מעשרים שנה לאחר הפרסום של "שפת עבר – שפה חיה" ושל הרשימה בעיתון "הצבי". בספרון זה נלווים למילים העבריות תרגום לגרמנית באותיות עבריות (גרמנית בכתיב יידי־אשכנזי) ותרגום לרוסית בכתב רוסי רגיל. וכך נכתב שם לענייננו בפרק "מלבושים" (עמ' 10):

חולצה (פרויען-)ראַקק Юбка

המילה הרוסית זהה לזו שבעיתון "הצבי", ושתי המילים – הגרמנית והרוסית – משמען 'חצאית'. לעומת זאת, למילה Frauenjacke מובאת חלופה אחרת לגמרי, בדיוק בשורה הסמוכה:

לְסוֹטָה (פרויען-)יאַקקע (קאָפּטע) Кофта²³

22. קיוויתי למצוא פתרון לתעלומה הזאת בארכיון יוסף קלוזנר שבספרייה הלאומית או בארכיון ועד הלשון שבאקדמיה ללשון העברית, אך לצערי לא מצאתי בהם מידע רלוונטי.

23. מקור המילה לְסוֹטָה בארמית של התלמוד הירושלמי (שבת ו, ד [ח ע"ב]) – תרגום למילה המקראית רְדִידִים (ישעיהו ג, כג). ושמה התכוון קלוזנר לכלול את לְסוֹטָה כבר ברשימה שפרסם בעיתון "הצבי" והתבלבלו לו השורות מחמת הדומות? מכל מקום, נשים לב כי בכרזה המאורית משנת תרע"ג (1913) שתוזכר להלן, המילה לְסוֹטָה באה במשמע זהה או דומה, ומכאן שכבר הוצעה לעניין זה אף לפני הספרון של קלוזנר.

נמצינו למדים שלאחר יותר מעשרים שנה ניסה קלזנר להטמיע את המילה חֶלְצָה בהוראה 'חצאית', הקרובה מאוד להוראה שכיוון אליה מלכתחילה: 'תחתונת, חצאית תחתית'. את המעבר מ-Frauenunterrock ('חצאית תחתית של נשים') ל-Frauenrock ('חצאית של נשים') שהתרחש כנראה בין "שפת עבר – שפה חיה" (שכתיבתו הסתיימה בתרנ"ד, 1894) ובין הרשימה שבעיתון "הצבי" (תרע"ו, 1896) אפשר לתלות על נקלה בשינוי האופנה שהתרחש בדיוק באותם הימים – הפיכת החצאית לבגד בפני עצמו.

גם ברשימה שבעיתון "הצבי" צורפה להצעה חֶלְצָה הערת שוליים (הערה מס' 2) בנוסח הזהה כמעט לגמרי לזה שב"שפת עבר – שפה חיה": "מִן 'חֶלְצִים', כי עליהן יושם מלבוש הנשים הזה" וכו'. ההערה מחזקת אף היא את ההשערה שאומנם הכוונה הייתה למשמע 'חצאית' – שהרי החצאית נלבשת על החלציים. עם זאת ייתכן שבסופו של דבר הייתה להערה הזאת השפעה דווקא על התקבלות המילה לבגד לפלג הגוף העליון – בדומה למשמע שנכתב במפורש (וכנראה בטעות) Frauenjacke, שהרי דברי קלר הנזכרים בה בעניין "בית חליצה" ומקום השדיים הולמים יפה את המשמע הזה.

56

56. "חֶלְצָה, לְסוּפָה"

מתוך הכרזה "תלבשת אשה" הוצאת מנורה, וינה תרע"ג

(באדיבות הספרייה הלאומית, nli.org.il)

עד מהרה פשט החידוש של קלזנר שלא לתכליתו המקורית. באתר 'עיתונות יהודית היסטורית' מצאתי תיעוד לשימוש במילה **חולצה** למן שנת 1908, וסביר שהיא נקלטה בדיבור עוד קודם לכן. בכל ההיקרויות שראיתי היא מציינת פריט לבוש לפלג הגוף העליון – הן לגברים הן לנשים. עם זאת, נראה שבלשונם של רבים היא שימשה בעבר בעיקר ללבוש הנשים, לעומת המילה פֶתֶנֶת שציינה את הבגד המקביל לגברים.²⁴

ברשימת מלבושים שפרסם ועד הלשון העברית בזיכרונותיו משנת תרע"ג (1913) המילה חֶלְצָה מסומנת בסימן של סגול הפוך שפירושו "מלה מחדשת [=מחדשת] לא ע"י הועד",²⁵ ולצידה באות המילה

24. ראו את העדויות לחלוקה הזאת ואת הניתוח היפה שלה אצל קנטור, 2006, עמ' 394.
25. ואומנם על פי אתר האקדמיה ללשון העברית הצטרף קלזנר לוועד הלשון העברית רק כשבע שנים לאחר מכן, בשנת תר"ף (1920) – בשנה שלאחר עלייתו ארצה.

הגרמנית Frauenbluse והמילה הצרפתית chemisette. אף שמשמען המדויק של שתי המילים האלה איננו זהה, ברור כי שתיהן מציינות מלבוש נשים לפלג הגוף העליון. לענייננו חשובה כנראה יותר המילה הגרמנית (Frauen) Bluse – מן המילה הצרפתית blouse, המציינת בעיקר חולצה עליונה של נשים. גם בכרזה מאוירת של מלבושי נשים בהוצאת "מנורה" שהתפרסמה בארץ באותה שנה (תרע"ג, 1913) המילה חֻלְצָה באה לציון בגד כזה, לצד המילה לְסוּטָה. לימים אף סבר איש הלשון יצחק אבינרי כי למשמע דומה – לבוש עליון הנחגר באבנט – כיוון קלזנר מלכתחילה:

ממציא "החולצה" (ד"ר י. קלזנר) לא התכוון כלל לכותונת, אלא למה שנקרא בלעז בְּלוּז, והיא כעין כותונת עליונה, שהיו חוגרים אותה באבנט צר. [...] עלינו להשגיר את הכותונת בפינו, כי למעשה אין לובשים כמעט חולצות היום. חולצות לבשו החלוצים בדור הקודם.²⁶

חיבורו של קלזנר "מְלוּת-הַדְּבּוּר" משנת תרע"ט (1919) היה כנראה הבמה האחרונה שבה הציג את חידושו חֻלְצָה במשמע 'חצאית'. בגלגולים מאוחרים יותר של החיבור הזה – "מְלוּן שֶׁל כִּיס לְמְלוּת שְׁמוּשִׁיּוֹת" משנת תרצ"ו (1936) ו"מְלוּן כִּיס לְמְלוּת שְׁמוּשִׁיּוֹת" משנת תש"ט (1949) – המילה כבר מציינת פריט לבוש לפלג הגוף העליון, מן הסתם בעקבות המציאות הלשונית שהייתה בינתיים לעובדה מוגמרת:

חולצָה (Männer-) Jacke²⁷ (jacket (men's) kocobopotka)

השינוי המשתקף בשני המילונים האלה בהוראת המילה חֻלְצָה²⁸ הולך יד ביד עם שינוי נוסף שחל בהם מן "מְלוּת-הַדְּבּוּר", והוא אימוצה של המילה חֻצְאָיִת. מלבד זאת מצויה בהם המילה לְסוּטָה בהוראה Frauen-Jacke, ladies blouse והמילה כְּתָנֶת²⁹ בהוראה Hemd, undershirt. כלומר בשלב זה ביקש קלזנר להבחין בין שני סוגי מלבושים לפלג הגוף העליון: הבגד הצמוד לגוף – כְּתָנֶת והבגד העליון, החיצוני

26. אבינרי, תשל"ח, עמ' 31.

27. המילה הרוסית מתאימה לסוג הלבוש שהזכיר אבינרי, חולצה רחבה שלבשו החלוצים ("חולצה רוסית").

28. במילונים אלו, כמו ברשימה בעיתון "הצבי", בשורוק: חולצָה.

29. אצל קלזנר בחולם מלא: כְּתָנֶת. במקרא צורת הנפרד היא לרוב כְּתָנֶת (שלוש היקרויות), אך יש גם היקרות אחת של כְּתָנֶת (שמות לט, כח). לפי החלטת האקדמיה ללשון העברית, צורת הנפרד התקנית בימינו היא כְּתָנֶת בלבד, ואילו בנסמך כְּתָנֶת וגם כְּתָנֶת (זיכרונות האקדמיה ללשון העברית, מד-מו [תשנ"ז-תשנ"ט], ישיבה רלט; כ"ה באדר תשנ"ח, 23 במארס 1998).

לו – חֶלְצָה לגברים ולסוֹטָה לנשים. אך גם ההבחנה הזאת לא התקבלה – המילה חֶלְצָה נעשתה מונח כללי יותר (מן הסתם בעיקר בגלל שינויי האופנה שחלו מאז), וכאמור בעבר אף היו שהשתמשו בה ללבוש הנשים דווקא.³⁰

בשנת תש"ט (1949), השנה שבה התפרסם מילון הכיס האחרון של קלזנר, הוא הוציא גם מהדורה מורחבת ומתוקנת של "שפת עבר – שפה חיה": "הלשון העברית – לשון חיה". בספר במהדורתו זו הובאה המילה חֶלְצָה במשמע Jacke (בתרגום לגרמנית בלבד) – בדומה למה שראינו במילוני הכיס, אך בלא שיוך המלבוש הזה לגברים דווקא.³¹ משום מה (אולי מחוסר תשומת לב?) נותרה גם כאן ההערה בעניין מלבוש הנשים המושם על החלציים, אף שההערה איננה מתאימה עוד – לא למקום לבישת הבגד הזה ולא לשיוכו לנשים.

בהקדמה למהדורה זו הכיר קלזנר בהצלחה המרשימה של החֶלְצָה ושל חידושים אחרים שלו והתפאר בה, אך לא הזכיר אף ברמז שבמקור הציע את המילה למשהו אחר:

מי עוד זוכר כיום, למשל, שמלות מעין "עיפרון", "ירחון", "חולצה", "מנוף", "זקיפה", "חושני", ועוד, ועוד, נתחדשו בספר זה כמעט לפני שישים שנה?³²

גם במקומות אחרים שהזכיר בהם את חידושו חֶלְצָה אין כל התייחסות לכך.³³ ייתכן שהצניע זאת בכוונה, כדי שלא לפגום בתמונת ההצלחה הגורפת של החידוש. אך כיום, יותר ממאה ועשרים שנה לאחר "שפת עבר – שפה חיה", אנו יכולים להתפעל מן ההצלחה המרשימה של החֶלְצָה בעברית המתחדשת אף בידענו (ולו באופן חלקי) את קורותיה המפתיעים.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אבינרי, תשל"ח = י' אבינרי, כך בתנ"ך, ירושלים תשל"ח
 אבן-שושן, תשל"ח = א' אבן-שושן, מלון חדש, א, ירושלים תשל"ח
 איזנשטדט, תש"ג = ש' איזנשטדט, "פרופ' יוסף קלזנר – מחיה הלשון העברית ומרחיבה", לשוננו יב (תש"ג), עמ' 75–77

30. על שני עניינים אלו ראו קנטור, 2006, בייחוד עמ' 394.

31. קלזנר, תש"ט¹, עמ' 79.

32. שם, עמ' 7.

33. "תולדותיו של פרופ' יוסף קלזנר כתובות בידי עצמו", הירדן, 15 באוגוסט 1934, עמ' 3;

קלזנר, תש"ג, עמ' 284; קלזנר, תש"ו, עמ' 66; קלזנר, 1955, עמ' 89.

אשל, תשל"ה = מ"ח אשל, מילים וגיגוליהן, חיפה תשל"ה
 בן צבי, 1999 = ת' בן צבי, בין החולצה לליבתית – פעילותו של יוסף קלזנר בלשון,
 עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1999
 גרזובסקי וילין, תרע"ט = י' גרזובסקי וד' ילין, המלון העברי, יפו תרע"ט
 ויס, תשל"ד = ר' ויס, "פרופ' יוסף קלזנר כמחיה הלשון העברית", לשוננו לעם
 כה (תשל"ד), עמ' 167–174
 ויס, 1982 = ר' ויס, בשוט לשון, ירושלים 1982
 ועד הלשון, תרצ"ו = ועד הלשון, "רשימת מונחי ההלבשה", לשוננו ז (תרצ"ו),
 עמ' 196–200
 כנעני, תשכ"ג = י' כנעני, אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות, ד, ירושלים
 ותל אביב תשכ"ג
 לוי, תרצ"ו = א"י לוי, "בירור מושגים במונחי הנתוח: חלצים מתנים ירכים וכסלים",
 לשוננו ז (תרצ"ו), עמ' 246–256
 עוז, 2002 = ע' עוז, סיפור על אהבה וחושך, ירושלים 2002
 קדרי, תשס"ו = מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, רמת גן תשס"ו
 קלזנר, תרנ"ג = י' קלזנר, "שפת עבר – שפה חיה", השרון: מאסף מדעי וספרותי,
 בעריכת ג' באדר הכהן ומ"מ מאליס, קרקוב תרנ"ג, עמ' 1–8 (במספור נפרד
 אחרי עמ' 64)
 קלזנר, תרנ"ו = י' קלזנר, שפת עבר – שפה חיה, קרקוב תרנ"ו
 קלזנר, תרע"ט = י' קלזנר, מלות הדבור, אודסה תרע"ט
 קלזנר, תרצ"ו = י' קלזנר, מלון של כיס למלות שמושיות, תל אביב תרצ"ו
 קלזנר, תש"ג = י' קלזנר, "דעת-יחיד בעניינים לשוניים", לשוננו יא (תש"ג),
 עמ' 284–295
 קלזנר, תש"ו = י' קלזנר, דרכי לקראת התחיה והגאולה – אבטוביוגרפיה
 (1874–1944), תל אביב וירושלים תש"ו
 קלזנר, תש"ט¹ = י' קלזנר, הלשון העברית – לשון חיה, ירושלים תש"ט
 קלזנר, תש"ט² = י' קלזנר, מלון כיס למלות שמושיות, רמת גן תש"ט
 קלזנר, 1955 = י' קלזנר, דרכי לקראת התחיה והגאולה², תל אביב 1955
 קלזנר, תשכ"ד = י' קלזנר, "חלוצי הדיבור העברי בארצות הגולה", לשוננו לעם
 טו (תשכ"ד), עמ' 3–47
 קלזנר, תשכ"ה = י' קלזנר, "חלוצי הדיבור העברי בגולה", בתפוצות הגולה: מחקרים
 וסקירות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 293–305
 קלזנר, תשל"ד = י' קלזנר, "יוסף קלזנר – אחד ממחיי הלשון העברית (15 שנה
 לפטירתו)", האומה 39 (תשל"ד), עמ' 79–89

- E. Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew = 1987*, קליין, 1987
Language for Readers of English, Jerusalem 1987
 קלר, תרכ"ה = נ' קעללער, "שימת עין על ספרים חדשים שיצאו לאור בשנה זו",
 בכורים ב (תרכ"ה), עמ' 175–197
- V. Cumming et al., *The Dictionary of Fashion History*, = 2010, קמינג ואחרים, 2010
 New York 2010
- קנטור, 2006 = ה' קנטור, "מילים ומשמעים הנעלמים והולכים בדורנו", העברית
 שפה חיה, ד, בעריכת ר' בן-שחר וג' טורי, תל אביב 2006, עמ' 391–410
- רוזן, 2011 = מ' רוזן, לקסיקון מקורות המילים בעברית, אבן-יהודה 2011
 שטאל, תשנ"ט = א' שטאל, מוצא המילים, תל אביב תשנ"ט